

براهوئی درمان میٹی لوز، ہچکاری نامانہ اوگشاد

ماہ جمین خان

ایم فل اسکالر

Abstract

Vernacular healing tradition in Brahui folk literature shows the folk wisdom of nomadism in Balochistan. The healing tradition by remedies and herbs. The people of Balochistan were had knowledge of traditional treatment before the scientific and medical awareness. The basic knowledge of herbs and healing tradition got from the nomadic life, with the passage of time people used to live in mountain's ranges of Balochistan. It was the reason to knowing the basic knowledge about healing tradition with remedies or folk methods. The believes and experiences of people in healing or remedies treatment had introduced a word *Hichkaari* it means the absolute treatment or better treatment about a disease. The word *Hichkaari* shows authority in itself about traditional herbs or remedies. Beside verbal and public knowledge it can observed worthy knotweed about vernacular and remedies healing tradition in Brahui folk lore. The theory of Bricolage introduced by Liwi Strass a follower of Post modernism theory has been applying to conduct this research paper. A social and psychological analysis have been adapted to complete this research in approach of qualitative methodology.

Key words. Healing tradition. Folk literature, Hichkaari, Mashi, Daaro darman, remedies.

اسے مشہور اور اہمیت اسے کہ پارہ، جان ارے تو جہان ارے، اگہ داہمیت آنغور کین تا داسد

ٹی سدا کچ راست اے، کہ اگہ کس صحت منداے تو دنیا ناہر گڑا اوڑ تون ارے۔ اسہ بھلو مسخت اس پور و مننگ کن بندغ اے تاغت اوقوت نا ضرورت تمک۔ ہندا تاغت اوقوت کن بندغ نا صحت مند مننگ بھاز ضروری اے۔

داہیت اے کل چارہ کہ ہر ادب نا بنا او نا خلکی ادب آن مریک ہندن براہوئی ادب نا بنا ہم او نا خلکی ادب آن مریک۔ خلکی ادب ٹی ننے ہر گچ او خزانہ ملیک۔ ننا خلکی خلکت نار سم او دو د آک مریر یا خوشی او شاد کامی نا شیمزک، مرک او ماتن، ہمپ او بٹ، کنوئی گڑا تا سو گو کنگ نا وڈول، کشیدہ غاک یا خلکی در مانک مریر۔ مشی آبوچ آتیاں در مان (علاج)، ٹپیر، گدان، شفی، پڑ در مرے دا کل نا بارواٹ ننے براہوئی ننے براہوئی خلکی مڈی ٹی دو بریک۔ براہوئی خلکی شیمز آتے ٹی ہم دا فتا بارواٹ مڈی دو بریک۔ بھازیکا نا خلکت پہوال مسونو او تینا زیات وخت اے مش تیبی گدریفینو او فاسیالی او تعلقو داری شاری خلکت تون زیات مننے ہندا سبب آن پہوالی خلکت تیاں ہکی او پک انگا حالت اے زمانہ نابدلی آن بیدس ہم برجاتخانو۔ ہرا فک خلکی مڈی اے تینا سینہ غا تیبی خونندی او سو گو کرینو۔

ڈاکٹری علاج او خلکی در مان

اینو پگہ نا سانسسی دور ٹی، نا جوڑی تا در مان تینا مٹ تیبٹ اے۔ مشی آدرو تیاں در مان نا رواج ہزار آسال آتیاں بریسہ کنگ ٹی اے۔ مشی آبوچ آتا پن، نج او ماس اے جتا جتا در مان تے کھپنگ اک او غرز کنگ اک۔ ہزار آسال آتیاں مشی آدرو تے او تا فائدہ او بندغ آتیا او فتا اثرات آتا سبب آن او فتنے غرز کنگ ٹی او۔

اینو پگہ نا دور جدید پانگ اک دا جدید دور ٹی ہم ننا خلکت، مشی آدرو تیاں نا جوڑی تا در مان بھاز جوانی او پپی اٹ کیرہ۔ مش تیبی رپینگ نا وجہ غان دا مشی آبوچ آتیاں فائدہ ہر فنگ اے شروع کر سہ دا فتا بارواٹ زیادہ چانداری کن پٹ سٹ کریر۔ اگہ دا خلکت شارتیبی رپینگارہ تو مشی آدرو تیاں دا رخس کاریم او پٹ سٹ متو یکہ۔ کل آن اولیکو سبب ہندا دے کہ پہوال او مش تیبی مننگ دا پارہ غاپپی تس۔

داروتنا تاثیر اوتب اے پہہ مسور کہ ہر ادارو، ہرانا جوڑی نادرمان مریک۔ دائی اوقتا
 آزموندہ ہم اور اس توداروتے غزکننگ آن جتا جتاناجوڑی تیان بلد مرسہ اوقتا درمان اسکان سر مسور۔
 خلکی خلکت نامچا زند خواری اومخت، لنگار، لاب، ہمپ بٹ، غربی، باسنی او چلہ نارف اوزندانہر سختی
 سوری تیبی تدینگانے اوجتاناجوڑی تیبی گدرینگانے۔ ہیرا فک ہنداداروتیان تینادرمانے کرینو۔
 نورمحمد پروانہ (2013) نانوشت ہرثقافت اوداد وادی اے بولان میں، ٹی شینک اے اوٹی نوشتہ
 کرینے۔

کبا تیلی دورٹی براہوئی خلکت زیات مش تیبی رہینگارہ ہند اوجہغان او بھاز وخت اسکان
 مشی آبوچ آتیا تینا زبان ٹی پن تخسہ تینا ناجوڑی تیبی غزکننگ اے شروع کریر۔ دنکہ کول مورو، خمیس
 جھر، ہراتے چنا او بھلاتے قبض اوبادی یا ہندا اوڑنا ایلونا جوڑی تیبی دیرٹی لارترسہ کنفنگ اک۔
 ہندن ماٹھے ٹھو، اوپر پک، ہرا کہودلوی، زڑدوئی اوجغرنایلو بیہاری تیکن اکسیر پانگرہ۔ ہندن مش او
 جنگل اومیدان تیبی ردو کا داروک دنکہ، پیہن پھلی، اومیسن بھوٹو ناپن ہمنگانے داہروڑناہل او گیشتری
 متکناہل (بخار) کن کننگرہ۔ اوداکان بیدس بھاز دارو ہندونو ہم اریر ہرا کے پھکی جوڑ کرسہ دیرتو ن جوش
 ترسہ غزکننگرہ۔ اوداکان بیدس بھاز داروتے کننگ آن پدجون آلو جڑ ہم کننگ اک او کاٹم آتفنگک۔
 کاٹم، خن او جون نایلو بٹخ آتا ٹھپ، چٹ آتیا ہم تفتگرہ ہراڑان دانا جوڑی تیبی آسراتی دو بریک
 ۔(پروانہ، ۲۰۱۳، ۲۹۷)۔

ہندی آدارو درمانک، ہرا فک ڈیپے نامچ، پٹ، تکتہ تلار آتیبی سال ناجتاناموسم آتیبی ترکرہ
 دافک اسہ کنڈاسہد ارتیکن بے نا پورواری اے کیرہ ایلو کنڈان ڈیپے نا بھاتی تانا جوڑی اوتادراخی نا
 ایسری کن غزکننگرہ۔ مشی آداروتابابت بلوچستان ہستگارے اوداڑے ہرنا جوڑی، ٹیل او بیماری نا
 درمان ہندا مچی آبوچ آتیبی ڈھکو کے۔ (سنی، ۲۰۱۳، ۸)

ہچکاری نامعنیا تی گشاد

براہوئی زبان ٹی لوز ہچکاری، ٹی اسہ بھلو مفہوم اس تخو کے۔ اسہ راج اسے ناتب، نفسیات

ڈھکوکے، ہر اتم زن دالوز، ہچکاری، اے بنینہ یا پانہ تو ہموتم نناسوج، مشی آدارو تا اثر او تا شیر آکا تک۔ دا لوز براہوئی ٹی داسہ شفا، علاج نا علامت اے۔ او ہم مشی آبوچ اودارو تا سبب آن رسینگو کا درمان، علاج یا شفا کن پانگ اک۔

ہندا ہمولوزے کہ ننے، تینا خلکی یا مشی آطریقہ علاج تون گندک، کہ سدا آسال ننا راج ٹی ننا خلکت، اے وخت کہ دونو ترقی اس متنے، سانس ننا ترقی ننے اسکان سر متویس، میڈیکل او ہسپتال آتاسینا ک ننے آتمتویسر، گڑا ہمودورٹی ہم، نا جوڑی، بیماری او مرض آٹا درمان تینا تینا آزموندہ غاتا حساب اٹ مسکہ۔ گڑا سہ مدت اسے نا آزموندہ غاتیان پدگدان یا خلک ناکماش یا پیرنگا نیارٹی دا پاریکہ کہ فلان دارو یا بوچ دانا جوڑی کن ہچکاری اف۔ دا جملہ نامسخت دا کہ دانا جوڑی یا بیماری نا علاج فلانی دارو یا مشی آبوچ آن ممکن اے یا خلاص مریک۔

لوز، ہچکاری تینا تہٹی اسہ حتمی او کھٹیا یا فیصلہ اس تحک۔ او ہندا لوز تو ننا ماضی نا، نا خواندہ ہی دور نا، تب، نفسیات، سمجھداری، یہی ڈھکوکے۔ کہ مش تون، مشی آدارو تون ننا واسطہ امر او ہراوڑ و خدرنا مسونے دنکہ سیف اللہ سر پرہ (۲۰۰۹)، لوز ہچکاری نا اہمیت یا مفہوم اے، مشی آدارو مون دانہ، نا نف او فائدہ غاتے بیان کر سہ پانک۔

’مون دانہ اے اردو ٹی کلونجی، عربی ٹی جتہ السودا‘ فارسی ٹی شوینیز، سندھی ٹی کلہوڑی، او انگریزی ٹی بلیک کومن Black Cumin پارہ۔ دا اسہ خاص او مندرود درخت اسے آن جوڑ مریک دا درخت نا پھلنا نیام اٹ، پیاز نا تخم نا کچ اٹ جوڑ مریک۔ دا دارو انڈیا او بنگال نا عام پٹ او بیابان و فصل آتے ٹی ودی مریک۔ دا دارو مون دانہ اے طب نبوی ٹی دارو تا بادشاہ نا حیثیت حاصل اے۔ پیغمبر دو عالم صلی اللہ علیہ وسلم فرما نفا کہ (کلونجی) مون دانہ ٹی سوائے موت آں ہر نا جوڑی نا علاج ارے۔ ابہن ہم طبی دنیا ٹی دا، دارو معدہ نا تا غت، زالبول آتے ٹی حیض نا خرابی، پھلنا پوہ، مرگی، نامرڈی جلندھر، او پین بھاز آنا جوڑی تا علاجے۔ مون دانہ دماغی تا غت، ہدرنگ نامرض اٹ دانا تیل ہم ہچکاری اف۔ تب اٹ گرم، خشک اے (سر پرہ، ۲۰۰۹، ۶۴)

ایلو کٹڈان لوز ہچکاری نا خلکت نا پہوالی زندے، تحقیق او پٹ پول تون گندنگ کن پول نا

کردارے ادا ایک۔ بیشک اینوآن گڑاس سدسال، ننا راج ٹی، خوانندہ اوبندغ اسل متنے، ولے ننا خلکت تون اوقتا پپی او آزموندہ مسونے۔ اوفک اسہ محقق اور یسر چراسے نابنیادی خوبی تیان بلد مسونو کہ اینوہم اوقتا پاروکا ہر ہر ہیت پک اے۔ اگہ متل او وساہت آتے ہرن یا تینا خلکی آدرمان تابارواٹ غورکین تو تحقیق تون بلدی لاشعوری یا شعوری وڑاٹ ننتون تفو کے۔

ہندن کہ بڑز کولوز ہچکاری، تینا تہی چندی معنی او مفہوم آتے سوگو تخانے اسہ کنڈان تحقیق یا پٹ پول نابولی ٹی ہچکاری تینا تہی نظریہ، یعنی تھیوری ناحیثیت اے ہم تنک۔
مشی آدروتا اہمیت اودا فقا براہوئی خلکی ادب یا خلکی آخلکت تون سیالی ناخدر او اہمیت اے درشان کنگ کن لیاقت سنی (۲۰۱۳) تینا پٹ پولی نوشا تک اسے ٹی پانک۔

”پہوالی آخلکت نامش اوش ٹی ڈھکو کا ہر گڑاغل، ژل، تلار، بے، جر، بوٹو، درخت او پٹ ناچارکاری او چا ہنداری تنکا کہ۔ ہر اوقتا اہمیت آن ہم واجب اسک۔ ولے ارمانے کہ ننا تینا داسکوئی تا بے بہا عالم وہی او چا ہنداری اے ہموڑے سوگو تنک کتون ہرانا کہ اوفک حقدار اسر۔ مسکوئی زندآن ہلیس اینو اسکان ہراڑے نا جوڑی اس مریک ہموڑے مشی آدروک، بلکہ ناچنتہ ٹی ڈھکو، ہسپتال نا کچ آجھلو قدر قیمت اس تخرہ“ (سنی، ۲۰۱۳، ۳)

مشی آدروتا ز کرنے براہوئی خلکی شاعری ٹی ہم دو بریک۔ براہوئی نا خلکی شیر آتیٹی بھاز ہندو بنداریر، ہر اقیٹی مشی آدروتا استعمال کنگ او اوقتا اہمیت ناز کر کننگانے۔
براہوئی آکاریم کروکا انگریز آک، براہوئی زبان، لوز، خلکی شیر، کسہ او متل آتے سوگو کر سہ بسونو۔ ہر اقیٹی اسہ پن اس ٹی جے ایل میترنا ہم ارے۔ میتر اے براہوئی ریڈنگ بک پن اٹ اسہ کتاب اس اولیکو وار ۱۹۰۶ ٹی نوشتہ کیک ہراٹی مسہ شیخ آکاریم کرے نے اولیکو شیخ ٹی، ٹی جے ایل میتر (۱۹۸۳) مشی آدروتا ز کرے براہوئی نا خلکی شیرنا صنف لیکوٹی داوڑ کرینے۔

کنونے کک آک

ہلور نے لکھ آک

چار سیرنت نا

خواری نابت نا

دارو جشوکا

ہیت آک ناہشوکا

خلق اے یارونا

گندے دارونا (میسر، ۱۹۸۳، ۱۳-۱۴)

کھٹیا

داپٹ پوٹی نوشتت براہوئی خلکی ادب اوپہوالی خلکت نالانچی تے درشان کنگگ ناسہ کوشش
 اسے۔ دانا داسخت اے کہ درو کہ اوخت سانس آن داخس بلدی الو، مشی آخلکت، گدانی آپہوال
 میڈیکل سانس یا ڈاکٹری درمان اے بچ پہہ متوسہ ولے اوک تینا نا جوڑی تا علاج او درمان اے
 مشی آبوچ او تینا آز موندہ غاتازی آ کریرہ۔ ہندن او فتادار مان ناوڑ وڈول سر سہب ہم اسکہ۔
 اینو آن سد سال مالہوکان تووڑ وڑ نا نا جوڑی او مرض آتون مون تما کہ نہ ہم اوخت ویکسین اس
 مسونے یا بیماری تابابت خلکت اے پہہ کننگانے۔ ولے ولدا ہم ہر کبہین آوخت آہرنا سورا بیماری
 اے پھوالی خلکت تینا آز موندہ اوخت تون بے سہب کرینو۔
 داوڑ درمان اولیکو دروشم اٹ مشی آدارو تا کمک اٹ مونا بریک۔ ہندن ایلویشخٹی ہموطریقہ
 یاوڑے تینائی کننگانے ہرائی خلکت ناتوکل اوخت اوار مسونے۔
 درمان ناسہ بشخ اس شرک اوپال آتا کمک اٹ ہم مونا بریک۔ ہراتیان مخلوق صحت مند ہم
 مسونے۔ سینہ بہ سینہ سرمر وکا دا خلکی آدرمان او مشی آدارو تا ز کرنے براہوئی خلکی شاعری ٹی ہم دو
 بریک۔ دا کل ٹی پھوالی مخلوق نا امنا کنگگ یا برو سہ کنگگ، لوز ہچکاری آن درشان مریک کہ امر آز موندہ
 غاتیان پداسہ دارو یا درمان اسے نا پک کنگگ کن ہراتم کس ”ہچکاری“ پاریکہ تو مسخت دا کہ اوکان پد
 پین بچ گڑانا ضرورت بفق۔

داپٹ پولی نوشت، لیوی سٹر اس ناتالان کروکا تھیوری اول نظریہ، برائیکولج (آفاقی، اقبال، ۲۰۱۸، ۳۱) آن درشان مریک۔ برائیکولج ہمو تھیوری اس ہرانا کمک اٹ مست ناساڑی آڈی اے اسہ پوسکنو درو شم اس تننگ اے پارہ۔ ہندن Bricolage مابعد جدیدیت آن ودی مروکونظریہ اسے اودانا خالق لیوی سٹر اس تینٹ مابعد جدیدیت پسند او مفکر اس درست مریک۔ مسخت دا کہ داپٹ پولی نوشت ناپس منظر مابعد جدیدیت تون گنڈنگ مریک۔ انٹیکہ مشی آبوچ آتین درمان مہلو آن نغو ساڑی اے بس دافنے اینواسہ پوسکنو درو شم اسے ٹی درشان کنگ ناضرورت اے۔

کتاب آک

آفاقی، اقبال (۲۰۱۸)، مابعد جدیدیت، اصطلاحات اور معانی و تعبیرات و تشریحات، نیشنل بک فاؤنڈیشن، اسلام آباد

پروانہ، نور محمد، (۲۰۱۳)، براہوئی ثقافت، ثقافت و ادب وادی بولان میں، دوسرا ایڈیشن، نظامت ثقافت، حکومت بلوچستان، کوئٹہ۔

سرپرہ، سیف اللہ (۲۰۰۹) براہوئی دارو درمان، براہوئی اکیڈمی کوئٹہ۔

سنی، لیاقت (۲۰۱۳) البرز، جلد نمبر ۵، آئی ایس ایس این نمبر ۷۷-۹۳-۲۰۷۱، براہوئی ادب ٹی مشی آدارو تاجاچ اوکدکاکٹ، شعبہ براہوئی، جامعہ بلوچستان کوئٹہ۔

میر، ٹی جے ایل (۱۹۸۳) ارٹھیکو وار، (۱۹۰۶) اولیکو وار، اے براہوئی ریڈنگ بک، (اولیکو، ارٹھیکو، مسٹھیکو بشخ)، براہوئی اکیڈمی کوئٹہ